

УДК 37.013.42:316.6-053.5(043.3)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ВЖИВАЮТЬ ПСИХОАКТИВНІ РЕЧОВИНИ

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті розглядається проблема вивчення конфліктної поведінки підлітків, що вживають психоактивні речовини. Обґрунтовуються особливості розвитку особистості у підлітковому віці; аналізується специфіка прояву конфліктної поведінки підлітків, що вживають психоактивні речовини. У статті представлено результати дослідження показників схильності підлітків до прояву основних видів залежності, аналізуються домінуючі стратегії психологічного захисту у конфліктах підлітків, що вживають психоактивні речовини. **Ключові слова:** девіантна поведінка, конфліктна поведінка, залежна поведінка, психоактивні речовини, психологічний захист, домінуючі стратегії.

Постановка проблеми. Людське життя знаходить свій прояв у поведінці і діяльності. Складне взаємопереплетіння цих форм активності часто призводить до того, що їх складно розрізнити. Людині притаманна розумова поведінка, але багато наших вчинків згодом стають звичками, тобто автоматичними діями. Підлітки із властивою їх віку чуттєвістю виявляються найбільш незахищеними і психологічно безпомічними перед життєвими

труднощами. Не маючи достатніх навичок для їх рішення, не вмючи чи небажаючи обирати адаптивні способи зняття напруги, вони можуть застосувати адиктивні засоби. У зв'язку з цим велика увага практичних психологів приділяється проблемі адиктивної поведінки підлітків та вживанню ними психоактивних речовин (ПАР), яка є однією з форм деструктивної поведінки і заподіює шкоду не тільки молодій людині, а й усьому суспільству.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Різні види адиктивної поведінки молоді, особливості її прояву досліджувалися А.С. Айвазовою, Н.Л. Бочкаревою, Г.Д. Золотовою, А.В. Котляровим, В.М. Оржеховською, Г.В. Старшенбаумом, С.В. Толстоуховою, В.І. Шабашною, А.Ф. Шайдуліною, І.О. Шишовою та ін. Зокрема, проблема раннього алкоголізму, як і алкогольної адиктивної поведінки у цілому стала особливо привертати увагу вітчизняних клініцистів і дослідників в останні 15-20 років. Її досліджували Е.С. Бехтель, В.С. Бігенський, Б.С. Братусь, І.П. Лисенко, Н.Ю. Максимова, А.В. Митохляев, П.І. Сидоров, І.К. Сосін та ін. Проблема вживання психоактивних речовин (ПАР) була досліджена Т.А. Донських, В.Д. Менделевичем, Ц.П. Короленком.

Проблему інтернет-адикції вивчали як зарубіжні (А.С. Андрєєв, А.В. Анциборов, В.О. Астафев, В.А. Бурова, О.С. Войскунський, А. Голдберг, Д. Грінфілд, М. Гріффітс, Р. Девіс, А.Ю. Сторов, Н.С. Кузнецова, М. Орзак, Л.О. Пережогін, Дж. Сулер, К. Янг), так і вітчизняні дослідники (Т.В. Карабін, О.В. Петрунько, В.В. Посохова, А.А. Церковний) [1, с. 132; 4, с. 202, 10, с. 316].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Адикція і адиктивна поведінка є відносно новими поняттями у психології і на сьогоденній час серед вчених існує багато розбіжностей у їх визначенні. Наприклад, Є.П. Ільїн розуміє під адиктивною поведінкою ту поведінку, яка обумовлена «шкідливими звичками підлітків та юнацтва» [6, с. 38; 7, с. 34].

Звичайно ж поняття адикції і адиктивної поведінки набагато ширше, і, можливо його зовсім не слід зараховувати до девіантних форм поведінки. На думку С.Ф. Смагіна шкідливі звички, про які говорить Є.П. Ільїн, у дітей і підлітків ще не існують як стійкі психічні звички, а навпаки, відбувається тотальний злам часових норм поведінки, установлень, стереотипів [2, с. 348; 9, с. 150]. У дійсності стійкі психічні прив'язаності, звички з'являються набагато пізніше – у зрілому віці і утворюються вони на руїнах порушеного раніше і знову набутого досвіду.

Проте більшість авторів (А.Ю. Акопов, Ц.П. Короленко, А.С. Тимофєєва ін.), які займаються проблемами адиктивної поведінки, вважають, що це одна з форм деструктивної (руйнуючої) поведінки, яка виражається у прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану через вживання деяких речовин чи постійній фіксації уваги на окремих предметах чи активностях (видах діяльності), що супроводжується розвитком інтенсивних позитивних емоцій. Причому такі форми адиктивних реалізацій, як алкоголізм та наркоманія, розглядаються цими авторами як хвороби, до виникнення яких призвели адиктивні форми поведінки.

Необхідність організації роботи, спрямованої на усвідомлене розуміння підлітками можливої небезпеки розвитку адиктивної поведінки та вживання ними психоактивних речовин, робить проблему дослідження актуальною, обумовленою потребами та запитом реального життя і практики [11, с. 11; 5, с. 55].

Мета статті. Основна мета статті полягає у дослідженні психологічних особливостей прояву конфліктної поведінки підлітків, які вжива-

ють психоактивні речовини. **Завдання** полягають у встановленні психологічних особливостей прояву поведінки у конфлікті підлітків, які вживають психоактивні речовини; порівняльному аналізі показників схильності до прояву основних видів залежності та домінуючих стратегій психологічного захисту у конфліктах підлітків, що вживають та не вживають психоактивні речовини.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо результати дослідження схильності підлітків до прояву основних видів залежності (за методикою Г.В. Лозової) [3, с. 459; 8, с. 121].

Проаналізувавши отримані результати, можемо зробити висновок про домінування середнього рівня схильності за більшістю досліджених тенденцій. Так, за показниками алкогольної залежності більшість досліджуваних має середній рівень схильності (39%). Це говорить про можливість прояву у них алкогольної залежності за певних умов, сприятливих для цього виду адикції. Особливо схильними до цього є підлітки із високою схильністю до алкоголізації (37% досліджуваних). За схильністю до телевізійної залежності більшість підлітків також виявили середній рівень схильності (54%). Така картина може бути свідченням імовірності виникнення залежності від телебачення частини опитаних за певних соціальних умов. 48% досліджуваних виявили середній рівень схильності до любовної залежності, що може говорити про можливість прояву, за відповідних умов, адиктивної поведінки підлітків з фіксацією на іншій людині, для якої характерні взаємозалежні відносини. Ігрова залежність практично невластива для опитаних підлітків, оскільки з них 36% виявили низьку схильність до цього виду адикції. За цими показниками можемо зробити висновок про домінування низької залежності від ігор та азартної діяльності.

Схильність до сексуальної залежності на низькому рівні виявлена у 58% підлітків, що говорить про відсутність таких проявів у переважній більшості досліджуваних. Харчова залежність на середньому рівні властива 56% опитаних. Така картина свідчить про ймовірну схильність опитаних до вживання їжі чи лише певних продуктів, що може виявитися за певних умов – дії стресогенних факторів, фізичних та психологічних проблем, а також проблем, пов'язаних із стосунками з близькими. Низький рівень релігійної залежності демонструють 60% досліджуваних, що говорить про низьку залежність підлітків від релігійних навіювань та різного роду релігійних угруповань.

Трудова залежність виявлена у 48% досліджуваних на середньому рівні, що свідчить про ймовірність розвитку у цих підлітків трудового ліризму за відповідних умов. Схильність до лікарської залежності не властива для 43% досліджуваних, що говорить про відсутність залежності від регулярного діагностування та лікування хвороб і розладів у більшості опитаних. Комп'ютерна залежність та схильність до тютюнової залежності на середньому рівні виражена у 48% та 55% підлітків відповідно, що говорить про ймовірність виникнення у них схильності до комп'ютерної та тютюнової адикції лише за певних соціальних умов. Схильність до залежності від здорового способу життя на середньому рівні притаманна 45% підлітків. Це дозволяє зробити висновок про те, що більшість

досліджуваних пропагує та намагається вести такий спосіб життя, який спрямований на профілактику хвороб і зміцнення здоров'я. Схильність до наркотичної адикції властива 52% опитаних. Ці підлітки схильні до розвитку спрямованості на вживання наркотичних речовин та ймовірності психологічної залежності від цих речовин.

Загальна схильність на середньому рівні до різного роду залежностей виявлена у 48% досліджуваних. Це може бути показником того, що різні види залежностей у цих підлітків можуть проявлятися враховуючи відповідні соціальні умови.

Доцільно порівняти результати дослідження підлітків, що вживають і не вживають психоактивні речовини.

Отримані результати свідчать про переважання середнього рівня схильності за більшістю досліджених тенденцій у підлітків, вживаючих психоактивні речовини. Головні відмінності полягають у тому, що високий рівень тенденції до алкогольної залежності у підлітків, що не вживають психоактивні речовини, не проявляється, а наркотична залежність не виражена взагалі. Також цій групі підлітків властивий високий рівень ігрової залежності (47%), комп'ютерної залежності (40%) та тютюнової залежності (47%). Телевізійна залежність виявляється однаково на високому та середньому рівні (по 40%), так само, як і харчова (по 40%). Однаково на низькому та середньому рівні виражена лікарська залежність (по 40%).

Таким чином, порівняння прояву різних видів залежностей у підлітків, що вживають і не вживають психоактивні речовини, дає змогу зробити висновки про те, що у першій групі підлітків залежність виявляється більш яскраво, зокрема такі її види, як алкогольна та наркотична. У другій групі підлітків ці види залежності не виражені взагалі.

Розглянемо результати особливостей прояву домінуючих стратегій психологічного захисту підлітків (за В.В. Бойком). Проаналізовані дані говорять про значні відмінності у стратегіях захисту в ході конфлікту підлітків, що вживають ПАР і тих, що не вживають. Так, 42% підлітків, які вживають психоактивні речовини, у конфлікті більше властива агресія. Вони схильні не завжди усвідомлювати свою агресивність у конфліктах, проте часто її виявляють.

Значно менше спостерігаються у цій групі підлітків уникнення і миролюбність (28% і 22% відповідно). Ці стратегії переважно проявляються на низькому рівні (47% і 44% досліджуваних відповідно). Підліткам, які не вживають психоактивні речовини, у конфлікті переважно властива миролюбність (44%), що передбачає партнерство і співпрацю, уміння йти на компроміс, бути поступливим, готовність пожертвувати деякими своїми інтересами.

Також у 42% підлітків, які не вживають психоактивні речовини, проявляється уникнення, що передбачає обхід чи відступ без бою із зони конфліктів, коли «Я» особистості піддається атаці. Агресивність як стратегія захисту у конфлікті у цієї групи підлітків виявляється найменшою мірою (19%). Такі показники значно відрізняються від тих результатів, які демонструють представники першої досліджуваної групи.

Таким чином, можемо говорити про перевагу схильності агресивно реагувати у конфлікті

у підлітків, що вживають психоактивні речовини, та реагувати миролюбно або ж уникати конфліктів у підлітків, що не вживають ПАР.

Висновки і пропозиції. Таким чином, здійснення емпіричного дослідження психологічних особливостей поведінки у конфлікті підлітків, які вживають психоактивні речовини, дозволяє нам зробити наступні узагальнення.

Досліджувані підлітки, що вживають психоактивні речовини, проявляють високий рівень схильності до наркотичної залежності. Це може бути свідченням розвитку наркотичної адикції у більшості осіб підліткового віку за прояву відповідних умов. Особи, які проявляють високий рівень схильності до наркотичної адикції, можуть бути віднесені до групи ризику за результатами дослідження. Досліджувані підлітки виявляють високий рівень схильності до алкогольної залежності, у них спостерігаються такі особистісні риси, які не виключають ризик залучення до алкоголю і поведінки алкогольної залежності.

Комп'ютерна залежність виявляється у досліджуваних на середньому рівні. Це свідчить про те, що підлітки мають схильність до залежної поведінки середньої вираженості, тобто при певних соціальних умовах у них є ризик розвитку комп'ютерної залежності.

Підлітки, що не вживають психоактивні речовини, не проявляють схильності до наркотичної та алкогольної залежності, спостерігається порівняно високий рівень схильності до комп'ютерної залежності. Таким чином, підлітки, які не вживають психоактивні речовини, найбільш схильні виявляти комп'ютерну залежність, а підлітки іншої групи виявляють високу схильність до наркотичної та алкогольної залежності.

За схильністю до телевізійної залежності більше половини підлітків, що вживають психоактивні речовини, виявили середній рівень. Це говорить про ймовірність виникнення у них залежності від телебачення за певних соціальних умов, а для частини підлітків існує підвищений ризик виникнення такого роду залежності. Майже половина досліджуваних виявили середню схильність до любовної залежності, що говорить про можливість прояву за відповідних умов адиктивної поведінки підлітків з фіксацією на іншій людині, для якої характерні взаємозалежні відносини.

Можемо говорити про переважання низької залежності від ігор та азартної діяльності. Схильність до сексуальної залежності більш, ніж половини підлітків, виявлена на низькому рівні. Харчова залежність на середньому рівні властива більшій частині опитаних. Така картина може бути свідченням ймовірної схильності опитаних до вживання їжі, що може виявитися за дії стресогенних факторів, фізичних та психологічних проблем, а також проблем, пов'язаних із стосунками з близькими.

Відмічається низька залежність підлітків від релігійних навіювань та різного роду релігійних угруповань та ймовірність розвитку трудового міру за відповідних умов у більшості опитаних підлітків. Спостерігається відсутність залежності від регулярного діагностування та лікування хвороб і розладів у більшій частині опитаних. Схильність до тютюнової залежності на середньому рівні властива майже половині досліджуваних.

Також достатньо велика частина досліджуваних пропагує та намагається вести такий спосіб життя, який спрямований на профілактику хвороб і зміцнення здоров'я.

У підлітків, що не вживають психоактивні речовини, високий рівень тенденції до алкогольної та наркотичної залежності не виражений взагалі. Також цій групі підлітків властивий досить високий рівень ігрової залежності, комп'ютерної залежності та тютюнової залежності. Телевізійна залежність виявляється однаково на високому та середньому рівні, так само, як і харчова. Од-

наково на низькому та середньому рівні виражена лікарська залежність.

Підліткам, які вживають психоактивні речовини, у конфлікті більше властива агресія, уникнення і миролюбність проявляються у цих підлітків значно менше. Підліткам, які не вживають психоактивні речовини, в ході конфлікту переважно властива миролюбність, яка передбачає партнерство і співпрацю, уміння йти на компроміс, бути поступливим, готовність пожертвувати деякими своїми інтересами, також меншою мірою проявляється уникнення.

Список літератури:

1. Байярд Р. Ваш беспокойный подросток / Роберт Байярд / Пер. с англ. – М.: Просвещение, 1991. – 432 с.
2. Бреслав Г.Э. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения / Григорий Эммануилович Бреслав. – М.: Наука, 1990. – 640 с.
3. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Воробьева Т.В. Профилактика зависимости от психоактивных веществ. Особенности работы с подростками группы риска. Методическое пособие / Т.В. Воробьева, А.В. Ялтонская. – М.: УНП ООН, 2008. – 64 с.
6. Кулаков С.А. Диагностика и психотерапия аддиктивного поведения у подростков / С.А. Кулаков. – М.: Фолиум, 1998. – 70 с.
7. Курек Н.С. Нарушение психической активности и злоупотребление психоактивными веществами в подростковом возрасте: научное издание / Н.С. Курек. – СПб.: Алетейя, 2001. – 220 с.
8. Лозовая Г.В. Методика диагностики склонности к различным зависимостям / Г.В. Лозовая // Психологические основы педагогической деятельности: материалы 34-й науч. конф. кафедры психологии СПбГУФК им. П.Ф. Лесгафта. – СПб.: СПбГУФК, 2007. – С. 121-124.
9. Максимова Н.Ю. О склонности подростков к аддиктивному поведению / Наталья Юрьевна Максимова // Психологический журнал. – 1996. – Том 17. – № 3. – С. 149-152.
10. Руководство по аддиктологии / Под ред проф. В.Д. Менделевича. – СПб.: Речь, 2007. – 768 с.
11. Яцюк В. Конфлікти у підлітковому віці: причини виникнення і шляхи подолання / В. Яцюк // Психолог. – 2010. – № 7. – С. 11-12.

Яновская Т.А.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ КОНФЛИКТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ, КОТОРЫЕ УПОТРЕБЛЯЮТ ПСИХОАКТИВНЫЕ ВЕЩЕСТВА

Аннотация

В статье рассматривается проблема изучения конфликтного поведения подростков, которые употребляют психоактивные вещества. Обосновываются особенности развития личности в подростковом возрасте; анализируется специфика проявления конфликтного поведения подростков, которые употребляют психоактивные вещества. В статье представлено результаты исследования показателей склонности подростков к проявлению основных видов зависимости, анализируются доминирующие стратегии психологической защиты в конфликтах подростков, которые употребляют психоактивные вещества.

Ключевые слова: девиантное поведение, конфликтное поведение, зависимое поведение, психоактивные вещества, психологическая защита, доминирующие стратегии.

Yanovskaya T.A.

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

PSYCHOLOGICAL FEATURES MANIFESTATIONS OF CONFLICT BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS, WHO USE PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

Summary

The problem of conflict behavior study of adolescents who use psychoactive substances. Substantiated peculiarities of personality development in adolescence; analyzes the specifics of display conflict behavior of adolescents who use psychoactive substances. The paper presents results of research performance tendency of adolescents to exercise basic types depending analyzed dominant strategy of psychological defense in conflicts of adolescents who use psychoactive substances.

Keywords: deviant behavior, conflict behavior, dependent behavior, psychoactive substance, psychological defense, dominant strategy.